

УДК: 340

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.5>

ОБОВ'ЯЗОК ЗГІДНО ВЧЕННЯ Г.В.Ф. ГЕГЕЛЯ

Попович Т.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8333-3921>

Попович Т.П. Обов'язок згідно вчення Г.В.Ф. Гегеля.

Стаття присвячена аналізу природи категорії обов'язку згідно з вченням німецького філософа Г.В.Ф. Гегеля. Автором наголошується, що вживаючи два поняття «обов'язок» (Verpflichtung) і «повинність» (Pflicht), Г.В.Ф. Гегель вважає, що перше має правове підґрунтя, тоді як друге – моральне. Ключова відмінність між ними – наявність деякого умонастрою, тобто суб'єктивного переконання, налаштування. Що ж до категорій «право» і «обов'язок», то вони у мислителя, зрештою, зливаються, формально ототожнюються (хто не має прав, не має й обов'язків, і навпаки), зумовлюють і передбачають одне одного (хоча вчений і наголошує на їх змістовній відмінності). Фактором такого ціннісного ототожнення й злиття слугує опосередкування, тобто наявність певної зовнішньої реальності, завдяки якій право переходить в обов'язок, а обов'язок – у право. У співвідношенні ж понять свободи та обов'язку останньому відводиться роль необхідної умови існування стверджуючої свободи. Адже обов'язок, по суті, є обмеженням не свободи, а лише її абстракції.

Разом з тим, обов'язок у вченні Г.В.Ф. Гегеля тісно переплітається з низкою етичних категорій – добром, совістю, доброчесністю тощо. Добро – це всезагальна ціль світу й діяльності людини зокрема, а тому це мета покладання й виконання обов'язків. Доброчесність – стан людини, для якої обов'язок став субстанціальним атрибутом її буття. Тоді як совість – свого роду «шлях» до розуміння обов'язку й добра.

І на сам кінець, філософ переконаний, що індивіди володіють обов'язками по відношенню до держави у такій же мірі, в якій вони мають права. У понятті ж єднання обов'язку і права полягає внутрішня сила держави. Формула ж абстрактного всезагального обов'язку зводиться до необхідності жертвування собою заради збереження індивідуальності держави. Зберігаючи домінування цілого (держави) над частиною (індивідом), вчений, тим не менше, прагне показати, що особливий інтерес індивіда не має бути відкинутий, але також взятий до уваги, якоюсь мірою пристосований до інтересів цілого, колективного, загального. І саме в такому поєднанні можливе досягнення блага – як індивідуального, так і суспільного.

Ключові слова: обов'язок, повинність, право, свобода, етичні категорії, держава.

Popovych T.P. Obligation according to G.W.F. Hegel' Doctrine.

The article is devoted to the analysis of the nature of the category of obligation according to the doctrine of the German philosopher G. W. F. Hegel. The author emphasizes that using the two concepts “obligation” (Verpflichtung) and “duty” (Pflicht), G.V.F. Hegel believes that the first has a legal basis, while the second has a moral basis. The key difference between them is the presence of a certain mindset, that is, a subjective belief, setting. As for the categories “right” and “obligation”, they eventually merge in the thinker and they are formally identified (who has no rights, has no obligations), condition and predict each other (although the scientist emphasizes their content difference). The factor of such value identification and fusion is mediation, that is, the presence of a certain external reality, thanks to which the right turns into an obligation, and the obligation into a right. In the relationship between the concepts of freedom and obligation, the role of the necessary condition for the existence of affirmative freedom is assigned to the obligation. After all, the obligation, in fact, is not a limitation of freedom, but only of its abstraction.

At the same time, the obligation according to G. W. F. Hegel' doctrine is closely intertwined with a number of ethical categories - good, conscience, virtue, etc. Good is the universal goal of the world and

human activity in particular, and therefore it is the goal of setting and fulfilling obligations. Virtue is the state of a person for whom obligation has become a substantial attribute of his existence. Whereas conscience is a kind of “path” to understanding obligation and good.

And finally, the philosopher is convinced that individuals have obligations towards the state to the same extent that they have rights. The internal strength of the state lies in the concept of the unity of obligation and right. The formula of the abstract universal obligation is reduced to the need to sacrifice oneself for the sake of preserving the individuality of the state. While maintaining the dominance of the whole (the state) over the part (the individual), the scientist, nevertheless, tries to show that the special interest of the individual should not be rejected, but also taken into account, to some extent adapted to the interests of the whole, collective, general. And it is possible in such a combination to achieve the dreamed good - both individual and social.

Key words: obligation, duty, right, freedom, ethical categories, state.

Постановка проблеми. Категорія обов'язку в межах філософії Г.В.Ф. Гегеля досить широко представлена. В цілому справедливо стверджувати, що обов'язки черпають свою субстанціальність у моралі і детермінуються етичними цінностями. Відтак, природа обов'язку знаходить своє найбільш чітке й досконале відображення у гегелівській філософії права як філософсько-правовий феномен. Це фундаментальна основа будь-якої людської активності, діяльності тощо. Завдяки обов'язку, в якому поєднуються особливий і загальний інтереси індивіда, буття останнього здатне досягати блага як мети життя у цілому. Обов'язок у німецького мислителя пронизує як внутрішні установки й уявлення людини, так й існування різного роду соціальних інститутів. Це те, що і накладається, і самонакладається.

Стан опрацювання. Проблематика обов'язків у контексті вчення Г.В.Ф. Гегеля знайшла своє відображення у працях таких зарубіжних і вітчизняних дослідників, як: Т. Барнс (T. Burns), К. Вестфал (K. Westphal), Р. Вільямс (R. Williams), А. Вуд (A. Wood), П. Гайденко, Р. Гайм, Д. Ноулс (D. Knowles), Т. Ойзерман, Т. Павлова, Х. Рейборн (H. Reyburn), Р. Стерн (R. Stern), П. Стілман (P. Stillman), В. Уолш (W. Walsh) та ін. Звернемося до визначення варіацій смислів гегелівської філософії стосовно обов'язків як категорії.

Метою статті є дослідження та здійснення аналізу природи категорії обов'язку згідно з вченням німецького філософа Г.В.Ф. Гегеля.

Виклад основного матеріалу. *Обов'язок і повинність.* Філософ розрізняє категорії «обов'язок» (Verpflichtung) і «повинність» (Pflicht). Перше це те, чого можна вимагати від людини на підставі права, тоді як друге – ґрунтується на моральних переконаннях. Німецький мислитель пояснює таку відмінність наступним чином. Моральність вимагає, аби якийсь вчинок був здійснений з поваги до повинності, й вона стосується переважно умонастрою, тобто форми моральної поведінки, її суб'єктивної сторони. «Право ж залишає умонастрою повну свободу». Втім, вчинок, який відповідає праву, є водночас і моральним, якщо він здійснюється з поваги до закону [1, с. 54-55]. Г.В.Ф. Гегель вказує на цікавий психологічний момент: люди більш охоче вчиняють морально, аніж з точки зору права, адже в першому випадку вони отримують усвідомлення власної досконалості (через великодушність), тоді як, вчиняючи щось у якості правового обов'язку, йдеться про здійснення чогось всезагального, тотожного у всіх зі всіма [1, с. 55-56]. Таким чином, можна підсумувати, що категорія «обов'язок» має правове підґрунтя, тоді як «повинність» – моральне. Ключова відмінність між ними – наявність деякого умонастрою, тобто суб'єктивного переконання, налаштування. При виконанні морального обов'язку людина дає відповідь, перш за все, собі в його необхідності, тоді як у ситуації з правовим обов'язком – подібне переконання не відіграє принципового значення. Індивід зобов'язується до чогось безвідносно до його переконаності в тому чи іншому.

Право і обов'язок. Заглиблюючись в аналіз природи обов'язків крізь призму вчення Г.В.Ф. Гегеля, звертає на себе увагу специфіка характеру їх взаємозв'язку з правом (правами). У цілому, німецький мислитель ототожнює право і обов'язок як вираження суб'єктивної волі. Хто не має жодних прав, не має й жодних обов'язків [2, с. 328]. Ґрунтуючись на свободній субстанціальній волі, будь-яке наявне буття є правом. Обов'язок же являє собою зміст права, що має місце стосовно волі, яка розрізняє себе як суб'єктивна і одинична [2, с. 327]. Обов'язок позначає зв'язуючі відносини, обов'язкові для волі суб'єкта в сенсі союзу, зв'язку [3, р. 404].

Філософ зауважує, що у сфері явищ право корелюється з обов'язком, оскільки праву з боку одного суб'єкта відповідає обов'язок з боку іншого. До прикладу, права батька сімейства щодо його членів це в однаковій мірі такі ж обов'язки щодо них. Подібно як обов'язок послууху дітей – це таке ж їх

право стати вільними людьми завдяки вихованню. Г.В.Ф. Гегель відзначає, що моральний обов'язок індивіда як вільного суб'єкта є одночасно правом його суб'єктивної волі, його способу мислення [2, с. 327]. Разом із тим, моральний обов'язок як суто суб'єктивний (на рівні моралі) характеризується неповнотою, йому притаманна деяка випадковість, односторонність. Тільки на рівні моральності право і обов'язок «досягають ... своєї абсолютної єдності, хоча з такою ж необхідністю через опосередкування переходять одне в одного і зливаються між собою» [2, с. 328]. Як бачимо, мислитель приходив до висновку про формальну тотожність прав та обов'язків: «людина володіє за допомогою моральності правами настільки, наскільки у неї є обов'язки, і обов'язками, наскільки у неї є права». Обов'язок і право у такий спосіб співпадають [4, с. 207].

Обов'язок, свобода і добро. З погляду німецького мислителя, послідовне й іманентне вчення про обов'язки може бути лише розвитком відносин, які через ідею свободи необхідно й дійсно в своєму обсязі мають місце в державі [4, с. 202]. Розвиваючи вчення про обов'язки, Г.В.Ф. Гегель виходить з основної ідеї моральності, яка «є поняттям свободи, що стало наявним буттям і природою самосвідомості» [4, с. 200]. Цей умовивід потребує деякого пояснення. Обов'язки і свобода (свобода волі), на перший погляд, за своєю природою є протилежними феноменами. Так, обов'язки завжди пов'язані з певними обмеженнями і з точки зору формальної логіки заперечують саму ідею свободи. Однак філософ намагається глибше проникнути у проблему розуміння специфіки взаємозв'язку категорій обов'язку та свободи. На його думку, «в якості обмеження зв'язуючий обов'язок може виступати лише по відношенню до невизначеної суб'єктивності чи абстрактної свободи і по відношенню до прагнень ... добра, що керуються тільки своїм свавіллям, моральною волею» [4, с. 203]. Тобто з даного твердження логічно випливає, на чому Г.В.Ф. Гегель і наголошує, що: «Обов'язок обмежує тільки свавілля суб'єктивності і зіштовхується лише з абстрактним добром, якого дотримується суб'єктивність. ... Тому обов'язок є обмеженням не свободи, а лише її абстракції, тобто, по суті, несвободи: він є досягненням сутності, набуттям стверджуючої свободи» [4, с. 203]. З цього приводу вчені слушно зауважують, проводячи паралелі крізь призму творчості І. Канта та В. Гегеля: якщо І. Кант вважав, що свобода є необхідною умовою обов'язку, то Г.В.Ф. Гегель показав, що зворотна конфігурація – обов'язок як необхідна умова свободи – є також істинною [5, р. 281].

На думку вченого, відповідно до суб'єктивної чи моральної свободи, людина повинна набути знання, аби розрізнити добро і зло. Так само моральні визначення мають пред'являти перед людиною певні вимоги, виконуватися як зовнішні закони й приписи, але найголовніше – отримати визнання і схвалення у серці, совісті, способі мислення [2, с. 335]. Добро в собі й для себе німецький філософ називає «абсолютною метою світу», «повинністю для суб'єкта». Останній повинен не лише мати розуміння добра, але й зробити його своїм наміром, діяти згідно з ним [2, с. 336]. Добро – це «коротке позначення суті обов'язків» чи «суті необхідних людських відносин», «розумне в них». Зло ж, навпаки, умисно скеровується на руйнування людських відносин [1, с. 201].

У «Філософії права» мислитель визначає, що добро є істотне в волі суб'єкта, яка має у ньому свій безумовний обов'язок [4, с. 175]. Г.В.Ф. Гегель наголошує у дусі І. Канта, що повинність має виконуватися заради неї самої. Тільки вчиняючи так, індивід і є вільним [4, с. 175]. Разом із тим, як слушно відзначає А. Вуд (A. Wood), якби виконання будь-якого обов'язку за моделлю моралі завжди включало обмеження універсального розуму на конкретну волю, ми не могли б очікувати, що обов'язок буде виконуватися досить надійно, аби принести добро. Тому добро для моралі – це завжди «треба», а не «є», тоді як моральне життя є живе благо, добро, що стало рухомим і самодосяжним [6, р. 210].

Оскільки, на переконання філософа, мають місце значна кількість видів добра, існують й різноманітні обов'язки, що можуть перебувати в колізії між собою. Тому перед суб'єктом постає свого роду діалектичне завдання: поєднати одні види добра та обов'язки і виключити інші [2, с. 337]. Крім цього, світ теж має надати можливість здійснитися в ньому істотному, тобто доброму, вчинку, а доброму суб'єкту – задоволення його інтересу. Тоді як злому – світ має відмовити, більше того, знищити саме зло [2, с. 338].

Обов'язок і совість. Для Г.В.Ф. Гегеля совість – це змістовне поняття, і тому він включає його в свою філософську систему. Приймаючи кантіанську ідею моралі як сутнісно внутрішню, мислитель тим не менш надає прискіпливу критику прийняття приватних переконань як єдиного критерію судження про те, що є правильним і неправильним [7, р. 34-35]. Роль совісті полягає у тому, що через неї, як знання в собі та із себе, пізнається, чим є право і повинність. Совість визнає добром лише те, що вона таким знає [4, с. 178]. Позиція совісті – це така собі «етика ситуації», коли особа відмовляється від загальних правил і принципів, дивиться на конкретну ситуацію й бере на себе відповідальність

за вибір дії, якої, з її погляду, вимагає ситуація. Совість обирає вчинок, оскільки він добрий у чомусь, проте в іншому може здаватися поганим чи неправильним [6, р. 174]. Разом із тим, як наголошує філософ, право і повинність не існують у формі відчуття чи чогось чуттєвого, але в формі всезагальних мислимих визначень, тобто законів і основоположень. Звідси, й совість повинна бути підкорена цьому судженню, інакше вона входить у суперечність із всезагальним способом дій [4, с. 179].

Обов'язок і відносини «одиничне-ціле». В основі означених відносин лежить поняття субстанції, яке, виходячи зі вчення про моральність, являє собою «абсолютну єдність одиничності й всезагальності свободи». Суть моральності полягає у принципі: «Розглядай себе в своїй практичній діяльності як свободну істоту». Моральність, відзначає філософ, передбачає повинність, оскільки суб'єктивне як спосіб думання і намір мають відповідати тому, що є заповіддю, і виконуватися у силу того, що щось є повинністю [1, с. 201].

Спираючись на поняття моральності, Г.В.Ф. Гегель наголошує, що дійсність і діяльність одиничної істоти, що полягають у бутті для себе і турботі про себе, такою ж мірою зумовлені наперед визначеним цілим, в зв'язку з яким вона лише й може існувати. Спосіб мислення індивідів передбачає тотожність всіх їхніх інтересів із цілим. Зв'язки ж одиничної істоти з тими відношеннями, які зумовлюються субстанцією, складають її моральні обов'язки. Якщо індивід проникнутий субстанціальним життям, він втілює у собі добродетельність. До прикладу, здатність жертвувати собою, справедливість, доброзичлива схильність тощо [2, с. 340]. Добродетельність стає добродетельністю, коли індивід слідує своїм обов'язкам у тих умовах, в яких він знаходиться [4, с. 203]. В цілому ж добродетельність відрізняє постійність моральної поведінки людини [4, с. 205]. Так як індивід виконує свої обов'язки по відношенню до цілого, він повинен формувати себе як корисного члена суспільства і держави [4, с. 423]. Досліджуючи, як різноманітні особливості суспільного й індивідуального життя систематично інтегруються, щоб сприяти, заохочувати і захищати свободу і автономію членів суспільства, філософ прагне показати, що соціальні інститути необхідні, законні й авторитетні, тому наша участь в них і згода з ними правильні та обов'язкові [8, р. 349].

Обов'язок і громадянське суспільство. Зазначимо передусім, що громадянське суспільство являє собою об'єднання членів (самостійних, одиничних) як всезагальності на основі їх потреб і через правовий устрій як засобу забезпечення безпеки осіб і власності, а через зовнішній порядок – для їх загальних і особливих інтересів [4, с. 208]. Г.В.Ф. Гегель вказує, що в громадянському суспільстві кожен для себе є ціллю. Однак за відсутності співвідношення з іншими індивід не може досягнути своїх цілей в усьому їх обсязі. Таким чином, інші постають засобами для цілі. Водночас ціль завдяки співвідношенню з іншими отримує форму всезагального, задовольняє себе і задовольняє прагнення інших до блага [4, с. 228]. Громадянське суспільство характеризується системою всесторонньої залежності, при якій благо одиничного і його правове наявне буття переплетене з благом і правом усіх [4, с. 228]. Аби існувати, індивід має обмежити себе якоюсь зовнішньою формою універсальності. Завдяки цьому він дізнається, що його власне благо може бути здобутим лише через благо всіх [9, р. 188].

Таким чином, у ситуації з громадянським суспільством «дух» обов'язку пронизує його зміст. Індивід починає розуміти, що його цілі знаходяться в стані залежності з цілями інших індивідів, тобто, що досягнення його цілей неможливе без досягнення цілей інших. Подібне стимулює особу до необхідності враховувати інтереси та благо членів суспільства. Обов'язок тут, отже, носить форму усвідомлених самообмежень і самостримувань. Людина дбає і про власні інтереси, але мусить враховувати інтереси інших людей, з якими об'єднана в рамках певного цілого.

Обов'язок і держава. Г.В.Ф. Гегель, перш за все, визначає державу як «таку, що володіє самосвідомістю, моральну субстанцію», «поєднання принципу сім'ї і громадянського суспільства», «організоване ціле». За своєю сутністю це «в-собі й для-себе всезагальне, розумність волі» [2, с. 350-351]. В державі свобода досягає свого вищого права [4, с. 279]. Ідея держави являє собою правову дійсність, де держава як найбільш конкретне право постає правовою державою [10, с. 95]. «Тільки в державі досягається єдність об'єктивної свободи, тобто всезагальної волі і суб'єктивної свободи окремої особистості, яка в своїх діях керується законами і морально-етичними основоположеннями, що мають всезагальне значення» [11, с. 70]. «Справа» держави, переконаний німецький мислитель, стосується множини індивідів, і полягає у тому, щоб: по-перше, зберегти цих індивідів як осіб, зробивши право необхідною дійсністю, а так само сприяти їх благу, зберегти сім'ю й керувати громадянським суспільством; по-друге, право, благо, весь спосіб мислення і діяльність індивіда, який прагне «стати центром для себе», звести знову до життя всезагальної субстанції [2, с. 351].

Єдність моралі й права дається через соціальну практику, суспільство, а особливо – через державу як реальну ідею моральності [10, с. 140]. Оскільки обов'язок постає моїм відношенням до чогось для мене субстанціонального, тобто в собі й для себе всезагального, а право – наявним буттям цього субстанціонального (виражає особливість), в державі обов'язок і право поєднані в одному й тому ж відношенні. Іншими словами, мій обов'язок щодо субстанціонального є водночас наявним буттям моєї особливої свободи. Таким чином, єдиний принцип обов'язку і права – особиста свобода людини. В єднанні обов'язку і права, вважає філософ, полягає внутрішня сила держави. Так, індивід повинен віднаходити в своєму обов'язку свій власний інтерес, своє задоволення і свій розрахунок, а через його відношення до держави має виникнути і його право, завдяки якому всезагальна справа стає його власною, особливою справою. Особливий інтерес, отже, не має бути подавлений, але приведений у відповідність зі всезагальним. Завдяки виконанню своїх обов'язків індивід як громадянин держави отримує захист своєї особи і власності, а так само увагу до його особливого блага й задоволення його субстанціональної сутності [4, с. 287-288].

Як ми вже раніше відзначали, право і обов'язок за Г.В.Ф. Гегелем – формально тотожні явища, «одночасно за своїм змістом вони різні» [4, с. 287]. Так, «громадянин не володіє правами такого ж змісту, як зміст його обов'язків по відношенню до правителя чи уряду» [4, с. 288]. Відтак, на переконання німецького мислителя, для людини вищим обов'язком є бути членом держави [4, с. 279]. Держава в своєму статусі так піднята, що філософ дозволяє собі визначити: «індивід володіє об'єктивністю, істиною і моральністю лише остільки, оскільки він є членом держави» [4, с. 279]. Стосовно держави громадяни повинні не сліпо підкорюватися наказам влади, але довіряти державі й розсудливо підкорюватися їй [1, с. 203]. Мислитель виводить формулу абстрактного всезагального обов'язку, який зводиться до необхідності жертвування собою для збереження індивідуальності держави, вбачаючи у цьому субстанціональне відношення всіх [4, с. 361].

Обов'язок і закон. Закони виражають собою зміст об'єктивної свободи. Закон являє собою «абстрактне вираження всезагальної, в собі й для себе існуючої волі», він містить у собі «необхідність правових відносин між людьми» [1, с. 51]. З одного боку, для індивіда – це обмеження його волі й інтересу, з іншого ж – це всезагальна справа і абсолютна кінцева мета. Закони також «складають субстанцію вільного воління окремих осіб та їх спосіб мислення як обов'язкових моральних правил» [2, с. 351]. Таким чином, закон переслідує ціль скерувати суб'єктивні волі індивідів у напрямку до сповнення всезагального блага. Крім цього, саме завдяки закону морально обов'язкові правила отримують своє зовнішнє вираження, а тим самим об'єктивну обов'язковість.

Право обов'язкове лише в тому сенсі, що воно є законом, оскільки змістом першого може виступити й випадковість, породжене свавілля. Тоді як у випадку з законом подібна ситуація неможлива [4, с. 250]. Німецький філософ наголошує на тому, що зобов'язання щодо закону передбачають необхідність того, аби закони були доведені до всезагального відома. Разом із тим, завдяки тому, що право стосується свободи (найбільш гідного в людині), індивід сам повинен знати закон, обов'язковий для нього [4, с. 252-253]. До прикладу, маючи право «шукати» суду, індивід повинен знати закони, інакше це право йому нічим не допоможе [4, с. 258].

Висновки. Таким чином, аналіз окремих філософсько-правових поглядів видатного німецького філософа дає можливість сформулювати певні узагальнюючі спостереження у контексті дослідження природи категорії обов'язку.

1. Вживаючи два поняття «обов'язок» (Verpflichtung) і «повинність» (Pflicht), Г.В.Ф. Гегель вважає, що перше має правове підґрунтя, тоді як друге – моральне. Ключова відмінність між ними – наявність деякого умонастрою, тобто суб'єктивного переконання, налаштування. При виконанні морального обов'язку людина дає відповідь, перш за все, собі в його необхідності, тоді як у ситуації з правовим обов'язком – подібне переконання не відіграє принципового значення.

2. Категорії «право» і «обов'язок» у Г.В.Ф. Гегеля, зрештою, зливаються, формально ототожнюються (хто не має прав, не має й обов'язків, і навпаки), зумовлюють і передбачають одне одного (хоча вчений і наголошує на їх змістовній відмінності). Фактором такого ціннісного ототожнення й злиття слугує опосередкування, тобто наявність певної зовнішньої реальності, завдяки якій право переходить в обов'язок, а обов'язок – у право. У співвідношенні ж понять свободи та обов'язку останньому відводиться роль необхідної умови існування стверджуючої свободи. Адже обов'язок, по суті, є обмеженням не свободи, а лише її абстракції.

3. Обов'язок у вченні Г.В.Ф. Гегеля тісно переплітається з низкою етичних категорій – добром, совістю, доброчесністю тощо. Добро – це всезагальна ціль світу й діяльності людини зокрема, а тому це

мета покладання й виконання обов'язків. Добродесність – стан людини, для якої обов'язок став субстанціальним атрибутом її буття. Тоді як совість – свого роду «шлях» до розуміння обов'язку й добра. Будучи в цілому суб'єктивною, вона не може до кінця вірно розуміти означені феномени, а тому слід співвідносити «знання» совісті з всезагальними ідеями права, добра та обов'язку.

4. Г.В.Ф. Гегель переконаний, що індивіди володіють обов'язками по відношенню до держави у такій же мірі, в якій вони мають права. У понятті ж єднання обов'язку і права полягає внутрішня сила держави. Філософ встановив субординацію категорії обов'язку від інтересів держави – через інтереси більшості (громадянського суспільства) – до приватних інтересів (індивіда). Формула ж абстрактного всезагального обов'язку зводиться до необхідності жертвування собою заради збереження індивідуальності держави. Зберігаючи домінування цілого (держави) над частиною (індивідом), вчений, тим не менше, прагне показати, що особливий інтерес індивіда не має бути відкинутий, але також взятий до уваги, якоюсь мірою пристосований до інтересів цілого, колективного, загального. І саме в такому поєднанні можливе досягнення блага – як індивідуального, так і суспільного.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г.В.Ф. Философская пропедевтика. *Работы разных лет. В двух томах.* Т. 2. Москва: Мысль, 1971. С. 5–209.
2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 3. Философия духа. Москва: Мысль, 1977. 471 с.
3. Vieweg K. Right and duty in Hegel – restrictions of freedom? *Crisis and Critique.* 2021. Vol. 8. P. 393–408.
4. Гегель Г. В. Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. 524 с.
5. Ramet P. Kantian and Hegelian Perspectives on duty. *The Southern Journal of Philosophy.* 1983. № 21. P. 281–299.
6. Wood A. Hegel's ethical thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 293 p.
7. Pulkkinen T. Morality in Hegel's philosophy of right. *Right, Morality, Ethical Life. Studies in G.W.F. Hegel's Philosophy of Right. Kotkavirta J. (ed.).* Jyvaskyla: SoPhi, 2003. P. 29–43.
8. Westphal K.R. Kant, Hegel, and determining our duties. *Annual Review of Law & Ethics.* 2005. Vol. 13. P. 335–354.
9. Sterrett M. The ethics of Hegel. *International Journal of Ethics.* 1892. Vol. 2. P. 176–201.
10. Философия права Гегеля и современность. Москва: Наука, 1977. 151 с.
11. Ряшко О.В., Остапенко Л.О. Права і свободи людини в філософії Гегеля. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2017. № 2. С. 65–77.